

SPOŁECZNE ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM – POTENCJAŁ LOKALNY W ŚWIETLE BADAŃ ANKIETOWYCH – PRZYPADEK MOŚCIC

BOCHENEK Wiktor ¹

¹ Wiktor Bochenek, Tarnów
<https://orcid.org/0009-0004-5276-1001>

ABSTRAKT: Badania społeczne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturalnego mogą stanowić wsparcie dla specjalistów. Ankietowanie pozwala określić przywiązanie do lokalnego dziedzictwa, wskazanie działań, które społeczność aprobuje, a także ocenę zaangażowania w wykorzystaniu lokalnego potencjału.

Potencjał wykorzystania badań społecznych jako dodatkowego narzędzia w ochronie zabytków został przedstawiony na podstawie wyników ankiety dotyczącej oceny dziedzictwa Mościc – modernistycznej dzielnicy Tarnowa, która powstała jako autonomiczna miejscowość skupiona wokół budowanej od 1927 roku Państwowej Fabryki Zakładów Azotowych.

Badanie miało na celu określić społeczne postrzeganie wartości dziedzictwa tarnowskiej dzielnicy Mościce przez ocenę poszczególnych obiektów i instytucji, świadomości na temat prawnych form ochrony i opieki nad jej zabytkami oraz wskazania organizacji zajmujących się danymi zagadnieniami, a także możliwości jej rewitalizacji, przede wszystkim przez pryzmat odczuć i potrzeb lokalnej społeczności. Ankietę przeprowadzono za pomocą metody CAWI. Uwzględnianie opinii społecznych może być nie tylko formalnością, ale źródłem wiedzy pozwalającym na rozpoznanie nastrojów lokalnych społeczności, od których często zależy kwestia zaangażowania i rozwoju procesu ochrony i opieki nad zabytkami. Partycypacja osób bez wiedzy i doświadczenia w zakresie ochrony zabytków nie powinna wykluczać wzięcia pod uwagę ich pomysłów i spostrzeżeń.

SŁOWA KLUCZOWE: badanie społeczne, Mościce, zarządzanie dziedzictwem, modernizm, ankietowanie

Wstęp

Prezentowany artykuł przedstawia próbę badania potencjału społecznego i relacji lokalnego społeczeństwa z systemowymi działaniami konserwatorskimi. Jest to z jednej strony konfrontacja realiów systemowych z oczekiwaniami społecznymi, z drugiej próba wskazania kierunków działań istotnych dla lokalnej społeczności, których podjęcie może zyskać uznanie i wzmocnić skuteczność działania w sferze szeroko rozumianej ochrony dziedzictwa kulturowego.

Dotąd za pomocą badań społecznych podejmowano w Polsce przede wszystkim kwestie uniwersalne, takie jak oddziaływanie dziedzictwa kulturowego na postawy społeczne, przy czym zwracano uwagę, w jaki sposób postrzegane są działania konserwatorów, rolę zabytków w życiu codziennym czy kwestie zaangażowania społecznego¹.

Wartość badań ankietowych w kształtowaniu procesów ochrony i zarządzania dziedzictwem może stanowić wsparcie dla specjalistów z zakresu Ochrony Dóbr Kultury przez uwzględnienie lokalnej społeczności i osób partycypujących w badanym otoczeniu. Badania pozwalają określić przywiązanie do lokalnego dziedzictwa, wskazanie działań, które społeczność aprobuje, a także ocenić zaangażowanie w działania dążące do wykorzystania lokalnego potencjału. Ten rodzaj badań jest wymieniony jako jeden z elementów szczegółowej diagnozy w ramach powstawania programów rewitalizacyjnych². Prowadzenie ich w ramach konsultacji jest już wykorzystywane przy tworzeniu dokumentów strategicznych przez samorządy³. Najważniejszym problemem w kształtowaniu tej formy jest odpowiednie przygotowanie metodyczne — kwestia zaproponowanych pytań i możliwości wypowiedzi.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wartości badań społecznych jako narzędzia w zrozumieniu lokalnego dziedzictwa przez specjalistów do spraw ochrony i opieki nad zabytkami jak i osobami zajmującymi się zarządzaniem dziedzictwem. Cel ten zostanie zrealizowany przez przedstawienie wyników przygotowanego przez autora badania *Dziedzictwo Mościc: badanie społeczne na temat postrzegania, ochrony, atrakcyjności i jego udostępniania* zrealizowanego w ramach badań na potrzeby pracy licencjackiej, napisanej w Instytucie Historii Sztuki, kierunku Ochrona Dóbr Kultury, na Uniwersytecie Jagiellońskim pod kierunkiem doktora Andrzeja Siwka w 2021 roku⁴.

¹ Kwestie zabytków w badaniach społecznych poruszali między innymi: Kobyliński Z., Paczuska A. (2007). Poglądy młodzieży liceów warszawskich na temat zabytków: czy teorie konserwatorskie są zgodne z oczekiwaniami społecznymi, *Ochrona Zabytków* (2); Koziół A., Trelka M., Florjanowicz P. (2013). *Spoleczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa; Obłąkowska-Kubiak K. (2017). Postawy społeczeństwa polskiego wobec zabytków i polityki ich ochrony w świetle badań ankietowych, *Ochrona Zabytków* (1).

² Koziół-Słupska A., Badeńska-Stapp M., Fogel A. (2022). *Dziedzictwo kulturowe w rewitalizacji. Praktyczny poradnik*, Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, 80.

³ Szmygin B., Fortuna-Marek A., Siwek A. (2020). Plan Zarządzania w ochronie miasta historycznego – założenia i kluczowe działania w Planie Zarządzania Starego Miasta w Zamościu, *Ochrona Zabytków* (2), 136-137.

⁴ Bochenek W. (2021). *Dziedzictwo Mościc: badanie społeczne na temat postrzegania, ochrony, atrakcyjności i jego udostępniania*, Kraków, praca licencjacka niepublikowana. W październiku 2021 roku praca została wyróżniona w konkursie imienia Tadeusza Tertila.

Mościce to dzielnica Tarnowa, która powstała jako autonomiczna miejscowość skupiona wokół budowanej od 1927 roku Państwowej Fabryki Związku Azotowych, czego świadectwem jest betonowa ławka z oznaczeniem fabryki w Parku Kwiatkowskiego (Ryc. 1). W okresie dwudziestolecia międzywojennego powstały tam między innymi zabudowy fabryczne, dwa osiedla domów jednorodzinnych, zespół domów wielorodzinnych, obiekty kultury i sportu. Obok dziedzictwa materialnego kształtowano w tym okresie instytucje sportowe, kulturalne, jak i polityczne (z Mościcami był związani między innymi Ignacy Mościcki czy Eugeniusz Kwiatkowski). W kontekście dziedzictwa Mościc równie istotny był okres PRL, jak i okres po 1989 roku, oba stanowczo zmieniające przestrzeń i kształt dziedzictwa materialnego terenów przyfabrycznych.

Ryc. 1 Jedna z dwóch historycznych ławek w Parku im. Kwiatkowskiego w Mościcach, na których widnieje skrót nazwy fabryki i rok założenia, fot.: Wiktor Bochenek

Badanie miało na celu określić społeczne postrzeganie wartości dziedzictwa tarnowskiej dzielnicy Mościce, świadomości na temat działań ochrony i opieki nad jej zabytkami, a także możliwości jej rewitalizacji.

Stan badań nad dziedzictwem Mościc

Usystematyzowanie stanu badań na temat dziedzictwa Mościc to zadanie wyjątkowo trudne. Wynika to głównie z problematyki zdefiniowania tego, czym jest „dziedzictwo Mościc”. Próba określenia co należy do tej definicji, było punktem wyjścia do stworzenia badania społecznego. Wybór elementów dziedzictwa do badania wynikał z oceny własnej autora, jednocześnie był konsultowany z lokalnymi instytucjami zajmującymi się dziedzictwem dzielnicy.

Mościce doczekały się kilku szerokich opracowań. Z nich należy wyróżnić *Rzeczpospolitą Mościcką*⁵ pod redakcją Piotra Pawliny, która stara się przedstawić historię Zakładów Azotowych, ich powstania i rozwoju, uwzględniający cały miastotwórczy charakter fabryki. Monograficzny charakter posiada również książka Marka Smoły *Fabryka: dokument dziejów*⁶. Opracowanie obejmuje znacznie szerszy okres niż *Rzeczpospolita Mościcka*. Autor porusza kwestię budowy fabryki, opowiadając również o procesie produkcyjnym, rozwoju kultury, sportu, działań charytatywnych, a także ochrony terenów zielonych w Mościcach.

Ryc. 2 Portiernia prowadząca do części przemysłowej Polskich Zakładów Fabryk Azotowych (obecnie Grupy Azoty) w Mościcach, fot.: Wiktor Bochenek

Temat architektury Mościc pojawiała w tych publikacjach się jako temat dodatkowy. Pierwszą badaczką, która zajęła się architekturą Mościc, jest Barbara Bułdys. Z najważniejszych artykułów należy wymienić *Fenomen Mościc: architektura przedwojennej dzielnicy przemysłowej*⁷ (Ryc. 2) oraz *Mościce: U progu nowoczesności*⁸. Autorka w osobnych artykułach omówiła architekturę mościckiego kościoła pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski⁹ (Ryc. 3)

⁵ Pawlina P. (2007). *Rzeczpospolita Mościcka. 80 lat tarnowskich Zakładów Azotowych (1927-2007)*, Tarnów: Zakłady Azotowe w Tarnowie-Mościcach SA..

⁶ Smoła M. (2012). *Fabryka. Dokument dziejów*, Tarnów: Wydawnictwo Azoty Tarnów.

⁷ Bułdys B. (2010). Fenomen Mościc: architektura przedwojennej dzielnicy przemysłowej, *Rocznik Tarnowski* (15), 87-99.

⁸ Bułdys B. (2013). Mościce: U progu nowoczesności, [w:] A. Szczerski (red.) *Modernizmy* (1), 223-236.

⁹ Bułdys B. (2016). Kościół w Mościcach: W cieniu fabryki, *Rocznik Tarnowski* (21), 133-144.

i Dyrektorówki¹⁰. Opracowania Bułdys dotyczyły wyłącznie architektury z okresu dwudziestolecia międzywojennego — architektura okresu PRL jest jednak wciąż otwartym tematem badawczym. W kontekście historycznym wspomina się o niej w opracowaniach Pawliny oraz Smoły. Warto nadmienić, że Dworzec Kolejowy w Mościcach został opisany przez Marcina Kwietowicza w magazynie „Architektura Murator”¹¹.

Ryc. 3 Kościół w Mościcach, fot.: Wiktor Bochenek

Powyższe przykłady skupione są na historii dzielnicy oraz zabytkach architektury. Warto wspomnieć również publikacje dotyczące zagadnień dziedzictwa niematerialnego. Zespół Pieśni i Tańca Świerczkowiacy, stanowiący element lokalnego dziedzictwa doczekał się tylko jednej publikacji, na dziesięciolecie grupy w roku 1973¹². Innym źródłem informacji na temat Świerczkowiaków pozostaje ich strona internetowa¹³. Publikacją podsumowującą dzieje sportu między innymi w Mościcach jest książka *Tarnowski sport od A do Ż*¹⁴ autorstwa Romana Kierońskiego i Roberta Nogi. Warto wspomnieć również o książce *Tarnów. 1000 lat nowoczesności*¹⁵ pod redakcją Ewy Łączyńskiej Widz i Dawida Radziszewskiego, starającej się pokazać dziedzictwo i fenomen Mościc w bardzo interdyscyplinarny sposób.

¹⁰ Bułdys B. (2013). Dyrektorówka: W cieniu fabryki, *Rocznik Tarnowski* (18), 131-142.

¹¹ Kwietowicz M. (2020). Dworzec PKPP / Tarnów, *Architektura Murator* (313), 74-75. Dworzec Tarnów Mościce został również przedstawiony na okładce tego numeru.

¹² Lubaś A. (1973). *Świerczkowiacy: X lat*, Tarnów-Mościce.

¹³ *Świerczkowiacy*, <http://www.swierczkowiacy.pl/1,o-zespole.html> [dostęp: 03.08.2023].

¹⁴ Kieroński R., Noga R. (2011). *Tarnowski sport od A do Ż*, Tarnów: Wydawnictwo Scan.

¹⁵ *Tarnów. 1000 lat nowoczesności* (2010). E. Łączyńska-Widz, D. Radziszewski (reds.), Tarnów: Wydawnictwo Stowarzyszenie 40000 Malarzy.

Część dziedzictwa dzielnicy została objęta ochroną prawną. Do Rejestru Zabytków Województwa Małopolskiego wpisane zostały trzy obiekty z terenu dzielnicy. Pierwszym był zespół urbanistyczny osiedla zakładów azotowych w Mościcach¹⁶. Następnie skwer z kamieniem węgielnym osiedla „Nasz Dom” („Za Torem”) na ulicy Obrońców Lwowa¹⁷. Do rejestru wpisana jest również willa z otoczeniem przy ulicy Jarzębinowej 9, czyli Dyrektorówka¹⁸. Do rejestru zabytków został dopisany budynek dworu (dawna rządcówka) na ulicy Chemicznej¹⁹. Ostatnim obiektem wpisanym do rejestru z dzielnicy Mościce jest budynek dworca kolejowego wraz z wystrojem²⁰.

Informacje o badaniu

Badanie *Dziedzictwo Mościc: badanie społeczne na temat postrzegania, ochrony, atrakcyjności i jego udostępniania* uwzględniło głosy mieszkańców dzielnicy Mościce i innych mieszkańców miasta Tarnowa. Sondaż przeprowadzono internetową metodą CAWI (ang. *Computer Assisted Web Interview*), co wynikało z sytuacji epidemiologicznej, podczas trwającej pandemii COVID-19.

Badanie rozpowszechniono za pomocą mediów społecznościowych. Zbieranie odpowiedzi odbyło się przez okres około miesiąca na przełomie kwietnia i maja 2021 roku. W udostępnianie ankiety zaangażowała się Rada Osiedla Mościce, a także lokalni radni miejscy. Badaniem zostało objętych 225 osób, w przedziale wiekowych od 18 do 60 i więcej lat mieszkający w Tarnowie, uwzględniając osobno grupę z Mościc i innych dzielnic miasta. Kwestionariusz obejmował łącznie 40 pytań, z czego na część poza odpowiedzią zamkniętą, można było dołączyć odpowiedź otwartą.

Wśród odpowiadających najwięcej osób było w wieku 35-49 lat (28,60%), następnie 18-25 lat (25,90%), 50-60 lat (20%), 26-34 lat (16,40%) oraz 60 i więcej lat (9,10%). Najwięcej ankietowanych określiło swoje wykształcenie jako wyższe (65,3%), następnie było wykształcenie średnie (32,4%) i najmniej zaznaczane zawodowe (2,3%). W badaniu wzięło udział więcej kobiet (59,5%) niż mężczyzn (37,7%). Więcej osób określiło się jako mieszkańcy Tarnowa (55,7%) niż dzielnicy Mościce (44,3%).

Badanie podzielono na cztery segmenty z dodatkiem dotyczącym działań artystycznych w terenie. Pierwszy etap badania obejmował ocenę postrzegania dziedzictwa Mościc. W drugim etapie respondentów zapytano, jak postrzegają obecną ochronę dziedzictwa Mościc. Trzeci segment dotyczył przede wszystkim oceny atrakcyjności dzielnicy i jej wartości. Ostatni segment poświęcony został ocenie zmian w przestrzeni Mościc.

¹⁶ Numer Rejestru: A-208 z 17.12.1979.

¹⁷ Numer Rejestru: A-411 z 02.08.1998.

¹⁸ Numer Rejestru: A-63/M z 21.07.2006.

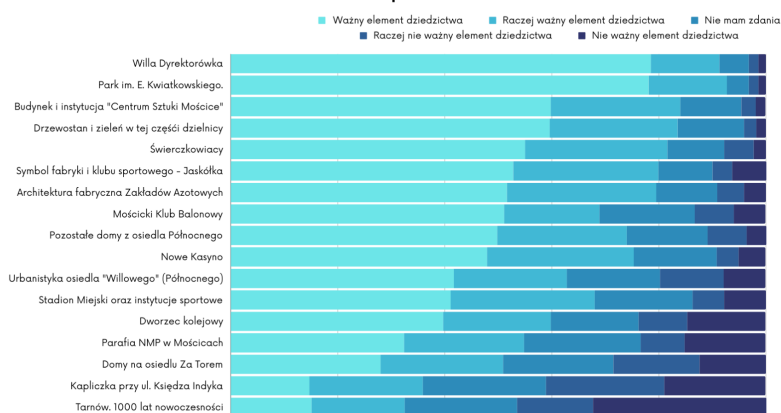
¹⁹ Numer Rejestru: A-1583/M z 22.03.2021.

²⁰ Numer Rejestru: A-1591/M z 19.05.2021.

Postrzeżenie dziedzictwa Mościc w badaniu ankietowym

Pierwszym segmentem badania było określenie postrzeżenia wartości dziedzictwa dzielnicy Mościce przez ankietowanych. Respondenci w ramach badania oceniali 17 przykładów dziedzictwa materialnego i niematerialnego, uwzględniając obiekty architektoniczne, układy urbanistyczne z zazielenieniem, instytucje sportu i kultury, a także instalacje artystyczne i zespół muzyczny. Ten segment badawczy miał charakter zamknięty, w ramach którego dany element można było ocenić w skali od 1 do 5 (Ryc. 4).

Postrzeżenie wartości dziedzictwa Mościc przez respondentów

Ryc. 4 Postrzeżenie wartości dziedzictwa Mościc przez respondentów, źródło: Opracowanie własne na podstawie badania przeprowadzonego metodą CAWI

W badaniu respondenci najwyżej oceniali dwa obiekty — Willę, w której w okresie dwudziestolecia mieszkał dyrektor zakładów (potocznie zwana Dyrektorówką) oraz Park im. Eugeniusza Kwiatkowskiego z jego zabytkowym wyposażeniem. Willa została uznana za ważny element dziedzictwa przez 79% respondentów, a 13% uznało, że obiekt jest raczej elementem dziedzictwa. Podobne wyniki zdobył Park, 78% respondentów uznało go za ważny element dziedzictwa, 15% za raczej ważny.

W ankiecie zieleń i drzewostan zostały wzięte pod uwagę jako autonomiczne elementy dziedzictwa, na co wskazuje wiedza historyczna na temat Mościc. Drzewostan i zieleń na osiedlu północnym zostały uznane za element dziedzictwa przez 60% badanych, a 24% uznało za „raczej element dziedzictwa”.

Osobno należy zestawić wszystkie elementy pochodzące z okresu dwudziestolecia międzywojennego, czyli: architekturę fabryczną Zakładów Azotowych, urbanistykę i architekturę osiedla północnego, Nowe Kasyno oraz architekturę osiedla „Za Torem”. Poza Dyrektorówką i Parkiem Kwiatkowskiego za ważne dziedzictwo uznana została architektura fabryczna PFZA. 52% respondentów uznało ją za ważne dziedzictwo, a 28% za raczej ważne. Pozostałe domy

z osiedla północnego, znajdujące się pomiędzy fabryką a Dyrektorówką zostały uznane za dziedzictwo również przez 52% respondentów, a 24% za raczej ważne. Podobne wyniki uzyskało Nowe Kasyno, 48% badanych uznało obiekt za ważny element dziedzictwa Mościc, a 27% za raczej ważny. Niższy wynik uzyskał układ urbanistyczny osiedla północnego, 42% respondentów uznało go za ważny element dziedzictwa, 21% za raczej ważny. 20% ankietowanych nie uważało układu urbanistycznego za ważny lub raczej ważny element dziedzictwa.

Najgorsze oceny z puli obiektów z okresu dwudziestolecia międzywojennego otrzymały domy na osiedlu „Za Torem”. Tylko 28% respondentów uznało te obiekty za ważny element dziedzictwa Mościc, a 23% raczej za istotny element. Aż 29% badanych nie uznaje lub raczej nie uznaje domów na osiedlu „Za Torem” za ważny element dziedzictwa. Spośród wszystkich obiektów okresu dwudziestolecia ten zespół został oceniony najniżej.

Osobno należy wziąć pod uwagę obiekty z okresu PRL oraz instytucje sportu i kultury. Budynek i instytucję „Centrum Sztuki Mościce” 60% respondentów uznało za element dziedzictwa Mościc, a 24% za raczej ważny. Kwestia przebudowy budynku została poruszona w innej części ankiety. Po CSM za najbardziej wartościową została uznana grupa Świerczkowiacy. 55% respondentów uznała ją za ważny element, a 27% za raczej ważny. Podobną wartość dla ankietowanych stanowi Jaskółka jako symbol fabryki i klubu sportowego, 53% badanych uznaje ją za ważny element dziedzictwa Mościc, a 27% za raczej ważny. Zaraz za nią uplasował się Mościcki Klub Balonowy, kontynuujący tradycję przedwojennego sportu w Mościcach — 51% respondentów uznało go za ważny element dziedzictwa, a 18% za raczej ważny. Mniejsze uznanie otrzymał stadion miejski i instytucje sportowe, 41% ankietowanych stwierdziło, że są to ważne elementy dziedzictwa Mościc, a 27% że raczej są ważne. Ostatnim obiektem z tej puli był dworzec kolejowy, pojawiający się obecnie w dyskusjach. 40% respondentów uznało go za ważny element dziedzictwa, a 20% za raczej ważny. Aż 24% twierdziło, że nie jest lub raczej nie jest elementem dziedzictwa²¹.

Za najważniejsze elementy dziedzictwa dzielnicy uznano Dyrektorówkę, park Kwiatkowskiego oraz zbliżone do niej zazielenienie i drzewostan osiedla północnego. Taki wybór jest dość oczywisty, albowiem willa stanowi najważniejszy obiekt rezydencjonalny w Mościcach, będący wizytówką dzielnicy. Natomiast drzewostan i park to ważny element układu urbanistycznego, dopełniający rolę miasta-ogrodu.

Niemniej istotne dla respondentów były instytucje i symbole. Budynek i instytucja „Centrum Sztuki Mościce” (dawniej Mościcki Dom Kultury) uplasowała się zaraz po Dyrektorówce i osiedlu Północnym. Równie wysoko znalazła się Grupa Świerczkowiacy, jak i symbol w postaci Jaskółki.

Badanie pozwoliło wskazać obiekty, symbole i instytucje, które mieszkańcy uznali za najistotniejsze elementy dziedzictwa Mościc — wskazując na przywiązanie do najbardziej reprezentatywnych części dzielnicy, istotnej roli instytucji sportu i kultury, jak i symboli.

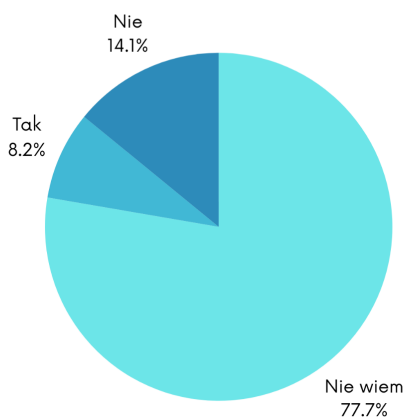
²¹ Co istotne, obiekt ten został wpisany do rejestru zabytków w 2021 roku.

Ochrona dziedzictwa Mościc w ocenie ankietowanych

Po ustaleniu postrzegania wartości dziedzictwa Mościc kolejnym segmentem badania była kwestia jego ochrony. Ważnym celem było zwrócenie uwagi na to, czy mieszkańcy wiedzą, jaką ochroną zostały objęte elementy składające się na dziedzictwo Mościc (Ryc. 5).

77,7% ankietowanych odpowiedziało, że nie wie, czy dziedzictwo Mościc znajduje się pod odpowiednią ochroną. 14,1% badanych stwierdziło, że dziedzictwo Mościc nie znajduje się pod odpowiednią ochroną, a 8,2% że zostało ono objęte odpowiednimi formami ochrony.

Ocena ochrony prawnej dziedzictwa Mościc przez respondentów

Ryc. 5 Ocena ochrony prawnej dziedzictwa Mościc przez respondentów, źródło: Opracowanie własne na podstawie badania przeprowadzonego metodą CAWI

W ramach odpowiedzi otwartej respondenci mogli wskazać, co należałoby objąć szerszą ochroną. Najczęściej pojawiały się poniższe odpowiedzi:

- drzewostan i zieleń publiczna (najczęściej wymieniany przykład),
- budynki zakładów azotowych,
- bloki i zabudowa wielomieszkaniowa przy ulicy Traugutta i Czerwonych Klonów,
- architektura z okresu PRL-u (często bez wskazania konkretnych przykładów).

Istotne jest wytłumaczenie kwestii zieleni i drzewostanu w kontekście ochrony dziedzictwa Mościc. Ulice dzielnicy, w szczególności na osiedlu północnym otrzymywały nazwy, odpowiednio do roślinności którą na nich sadzono. Przykładem są ulice takie jak Topolowa, Jarzębinowa czy Białych Klonów. Drzewostan należy więc rozumieć też jako zabytkową część, nie tylko jako elementy zieleni miejskiej.

Odpowiedzi dotyczyły nie tylko konkretnych lub ogólnych przykładów, ale również prawnych form ochrony zabytków. Kilkakrotnie pojawiała się odpowiedź dotycząca uchwalenia Parku Kulturowego na terenie Mościc. Jeden respondent napisał, że władze miasta powinny się starać o wpisanie części Mościc na listę Pomników Historii.

Segment dotyczący ochrony wskazał na niewielką społeczną świadomość respondentów na temat ochrony dziedzictwa Mościc. Jeśli wymieniono konkretne przykłady, to jedynie te związane z obiektami materialnymi. Należy podkreślić jednak szeroką wiedzę na temat form ochrony zabytków wśród małej części respondentów, która wskazywała na pomysł uchwalenia Parku Kulturowego czy podjęcia starań o wpisanie na listę Pomników Historii.

Atrakcyjność i udostępnianie dziedzictwa Mościc według respondentów

Kolejny segment badania, po określeniu postrzegania wartości dziedzictwa dzielnicy, jak i przyjętych jej form ochrony, dotyczył atrakcyjności oraz udostępniania zasobu dziedzictwa. 81,8% respondentów wskazało, że Mościce ze swoim zasobem zabytkowym są atrakcyjne.

Ten wynik należy zestawić z kolejnym pytaniem, w którym ankietowani musieli wskazać czy to, co oferują Mościce, jest ciekawsze od tego, co oferuje zabytkowa część Tarnowa. 45,7% respondentów stwierdziło, że zabytki i dziedzictwo Tarnowa jest ciekawsze, za to 43,9% uznało zabytki i dziedzictwo Mościc są tak samo ciekawe. 9% badanych odpowiedziało, że dziedzictwo dzielnicy Mościce jest ciekawsze od zabytkowej części Tarnowa.

Obok kwestii postrzegania atrakcyjności zasobu dziedzictwa dzielnicy, istotną kwestią było zwrócenie uwagi na znajomość instytucji zajmujących się promocją, jak i ochroną Mościc. 72,6% respondentów wskazało, że nie zna ani jednej takiej instytucji. Tylko 27,4% znało jakieś instytucje. Ankietowani najczęściej wymieniali:

- Towarzystwo Przyjaciół Mościc,
- Centrum Sztuki Mościce,
- Tarnowska Informacja Turystyczna,
- Rada Osiedla nr 8,
- Biuro Wystaw Artystycznych w Tarnowie,
- Mościcki Klub Balonowy.

Kolejną kwestią potrzebną do rozpoznania w tej części badania, było zwrócenie uwagi na odpowiednie wyróżnienie w przestrzeni publicznej — przez tablice informacyjne, przewodniki i działania społeczne.

65,7% respondentów wskazało, że dziedzictwo i zabytki Mościc nie są odpowiednio wyróżnione w przestrzeni publicznej. 54,6% ankietowanych wskazało, że osoby zwiedzające Mościce będą miały trudności w zwiedzaniu dzielnicy. Ankietowani, którzy wskazywali na problemy ze zwiedzaniem dzielnicy, mogli wypowiedzieć się w ramach pytania otwartego. Najczęściej zwracano uwagę na:

- brak odpowiedniej informacji,
- brak oznaczen związanych z kulturą,
- brak strzałek informujacych o lokalizacji,
- brak atrakcyjnych przewodników dostępných w formie drukowanej i online,
- problem ze znalezieniem części zabytków,
- brak promocji,
- brak możliwości zwiedzenia wnętrza Dyrektorówki,
- brak mapy i kierunkowskazów przy nowo powstałych tablicach.

Jak można zauważyć, część komentarzy dotyczyła braku odpowiedniego oznakowania, trasy oraz braku atrakcyjnych przewodników. Należy zwrócić uwagę, że powstał taki przewodnik kilka lat temu, a tablice wprowadzono w grudniu 2020 roku. Nieznajomość nowej trasy może być też efektem zminimalizowanego uczestnictwa pieszego i spacerowego na terenie Mościc, związanych z pandemią. Tylko jedna uwaga w odpowiedziach otwartych dotyczyła nowo powstałej infrastruktury. Wskazywała ona na brak odpowiednich kierunkowskazów i map na tablicach.

Pytaniem wychodzącym poza zakres Ochrony dóbr Kultury było poruszenie w tym segmencie kwestii uporządkowania i estetyki przestrzeni publicznej w Mościcach. 56,4% respondentów uznało ją za uporządkowaną i estetyczną, za to 38,5% za nieuporządkowaną i nieestetyczną. Pozostali ankietowani, w ramach pytań otwartych, wskazywali na dokładne obszary, które mogłyby zostać objęte szerszą ochroną krajobrazową.

Segment badania dotyczący atrakcyjności i udostępniania wskazał na szerokie zainteresowanie Mościcami i ich dziedzictwem. Pomimo niewielkiej znajomości instytucji dbajacych o to dziedzictwo, mieszkańcy pozytywnie oceniali przestrzeń publiczną. Respondenci wskazali również na utrudnioną możliwość korzystania z informacji oraz przewodników dla zwiedzajacych.

Ocena modernizacji budynków i możliwości rewitalizacyjnych w dzielnicy Mościce według respondentów

Po zapytaniu respondentów o wartości dziedzictwa Mościc, formy ich ochrony, a także kwestie ich atrakcyjności i sposobu udostępniania, pozostał ostatni segment, dotyczący oceny modernizacji budynków oraz możliwości rewitalizacyjnych w dzielnicy. W ciągu ostatnich lat w Mościcach doszło do kilku modernizacji, a także dyskusji na temat możliwości rozpoczęcia procesu rewitalizacji części dzielnicy. W segmencie poruszono również kwestie symboliki i proponowanych w ich miejscu zmian.

W 2009 roku rozpoczęła się modernizacja gmachu Centrum Sztuki Mościce (Ryc. 6), które poskutkowało ściąganiem drewna z elewacji, zmianą kolorystyki i formy elewacji. W 2017 roku rozpoczęła się przebudowa Hali Jaskółka, która wiązała się z pełną metamorfozą obiektu

i zmiany jego fasady. Obydwa budynki zlokalizowane przy ulicy Traugutta wpisywały się w historię Mościc, będąc istotnymi punktami dzielnicy. Pojawienie się pytań w ankiecie dotyczących ich modernizacji wynikało z uwzględnienia subiektywnego głosu mieszkańców na temat ich przebudowy. Dodatkowo, istotnym elementem było pojawienie się dyskusji na temat nazewnictwa jednego z obiektów, co pojawiło się w badaniu.

Ryc. 6 Centrum Sztuki Mościce po modernizacji, fot. Wiktor Bochenek

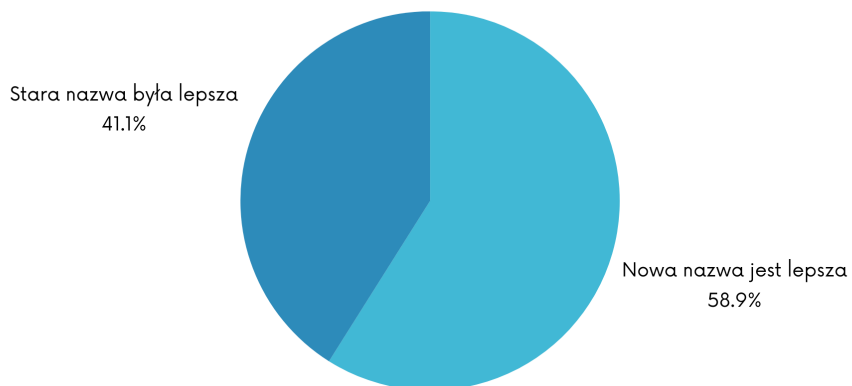
Pierwsze pytanie dotyczyło modernizację budynku Centrum Sztuki Mościce. Skutkiem zmian było między innymi, usunięcie z fasady drewnianych elementów. 54,3% ankietowanych uznało modernizację za pozytywną, za to 39,7% za negatywną. Pozostałe 6% to odpowiedzi w formie otwartej, w większości pozytywne.

Kolejne pytanie dotyczyło przebudowy Hali Jaskółka (Ryc. 7). 64,7% ankietowanych uznało, że zmiana była pozytywna, 26,1%, że negatywna. 9,2% badanych odpowiedziało w formie otwartej, w większej części bez jednoznacznej odpowiedzi (Ryc. 8). Pojawiły się też głosy, że budynek został dostosowany barwami i kształtem do sąsiadującego budynku Centrum Sztuki Mościce.

Ryc. 7 Hala Jaskółka (obecnie Arena Jaskółka) po modernizacji, fot. Wiktor Bochenek

Ocena zmiany nazwy obiektu sportowego przez respondentów po przebudowie

Ryc. 8 Ocena zmiany nazwy obiektu sportowego przez respondentów po przebudowie, źródło: Opracowanie własne na podstawie badania przeprowadzonego metodą CAWI

Obok zmian dotyczących kwestii modernizacji i rewitalizacji budynków, w badaniu poruszona została kwestia zmiany nazwy obiektu. Od lat 90. XX wieku budynek nazywał się „Hala Jaskółka”, natomiast w momencie otwarcia budynku po kompleksowej przebudowie dostał nową nazwę: „Tarnów Arena”. Jaskółka jako symbol była tak istotna, że przemianowanie hali wywołało powszechny sprzeciw. Skutkowało to kolejną zmianą nazwy obiektu na „Arena Jaskółka Tarnów”. W pytaniu dotyczącym która nazwa jest lepsza, „Hala Jaskółka” czy „Arena Jaskółka Tarnów”, 63,3% respondentów wybrało starą nazwę, a 36,7% nową. W dodatkowym pytaniu, czy „Jaskółka” powinna zostać w nazwie obiektu, aż 95,4% ankietowanych uznało, że powinna. Tylko 4,6% było przeciwko. To pytanie zwraca uwagę na rolę symboliki nie tylko jako nośnika pamięci, ale również elementu przestrzeni publicznej.

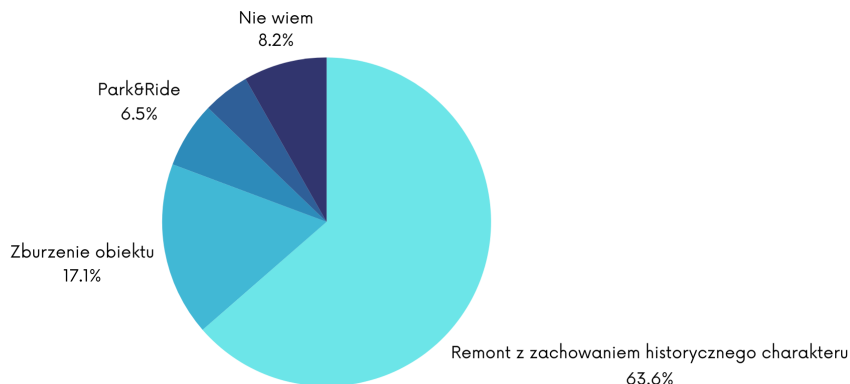

Ryc. 9 Dworzec w Tarnowie-Mościcach, fot. Wiktor Bochenek

Obiektem zabytkowym pojawiającym się w dyskusjach na temat zagospodarowania jest Dworzec PKP w Mościcach (Ryc. 9). Budynek nie jest używany, mimo że stacja jest eksploatowana. W pytaniu, co należy zrobić z dworcem, 63,6% ankietowanych uznało, że wyremontować z zachowaniem obecnego charakteru, a tylko 17,1% uznało, że może zostać zburzony lub przebudowany bez zachowania obecnego charakteru (Ryc. 10)²². Pozostałe odpowiedzi wskazywały na konieczność przebudowy z uwzględnieniem nowych potrzeb.

²² W trakcie przeprowadzania badania, obiekt nie był wpisany do rejestru zabytków.

Proponowane możliwości adaptacji Dworca na nowe funkcje według respondentów

Ryc. 10 Proponowane możliwości adaptacji Dworca na nowe funkcje według respondentów. Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania przeprowadzonego metodą CAWI

Kolejne pytanie dotyczyło adaptacji budynku po jego modernizacji. Ankieta proponowała cztery popularne pomysły (Muzeum Mościc, Muzeum Tarnowskiego Sportu, filia BWA Tarnów czy przestrzeń handlowa) i jednocześnie zawierała możliwość odpowiedzi otwartej. Najpopularniejszą odpowiedzią było Muzeum Tarnowskiego Sportu, które wybrało 34% respondentów, zaraz za nim z wynikiem 32,1% Muzeum Mościc, potem przestrzeń handlowa wybrana przez 11,8% ankietowanych i filia BWA, którą wybrało 10,8% badanych. Ankietowani wskazali znacznie więcej możliwości rozwiązań, do najpopularniejszych należą:

- biblioteka,
- klub muzyczny,
- kawiarnia,
- pub,
- miejsce na konferencje,
- pracownia artystyczna dla dzieci i młodzieży i miejsce wystaw,
- centrum nauki o chemii,
- miejsce sportu.

Większość odpowiedzi wskazuje, że obiekt mógłby łączyć różne funkcje jednocześnie, na przykład tworząc kawiarnię i bibliotekę lub miejsce wystawowe w jednej przestrzeni. W odpowiedziach pojawiały się przykłady rewitalizacji dworców z innych miast w Polsce.

Segment dotyczący modernizacji budynków i możliwości rewitalizacyjnych w Mościcach pozwolił na zbadanie zmian obiektów zabytkowych, które zostały w ciągu ostatnich lat znacząco przebudowane. Badanie pozwoliło także wskazać istotną rolę i wartość symbolu Jaskółki, która wróciła do nazwy obiektu. Dworzec w Tarnowie-Mościcach budzi różne odczucia, jednak większość uważa, że należy go zmodernizować i znaleźć nową, dodatkową funkcję. Jak wykazały odpowiedzi otwarte, pojawia się bardzo dużo pomysłów proponowanych przez ankietowanych, co oznacza wysokie zainteresowanie społeczne najbliższym otoczeniem.

Podsumowanie

Badanie na temat dziedzictwa Mościc pozwoliło przede wszystkim pokazać, w jaki sposób jest ono postrzegane przez mieszkańców dzielnicy i miasta. Nakreśliło również co należałoby uwzględnić w kontekście ochrony charakteru, ale również oceny atrakcyjności i możliwości jego udostępniania.

Ankietowani w ramach zadawanych pytań przyznawali się do swojej niewiedzy, czy to w kontekście ochrony, czy znajomości odpowiednich instytucji dbających o dziedzictwo Mościc. Jednocześnie potrafili wskazać które elementy dziedzictwa i zabytków Mościc warto objąć dodatkową formą ochrony. Najistotniejsze jednak było zwrócenie uwagi na potencjał dziedzictwa dzielnicy. Respondenci wskazywali na potrzebę lepszej ekspozycji zasobów Mościc, a w przypadku formy odpowiedzi otwartej, często wskazywali interesujące pomysły na wykorzystanie tych potencjałów, z uwzględnieniem szacunku do zabytków.

Badanie zostało przeprowadzone w 2021 roku co wymaga uzupełnienia informacji na temat zmian w zarządzaniu dziedzictwem Mościc. W lipcu 2021 roku do Rejestru Zabytków Województwa Małopolskiego został wpisany dworzec w Tarnowie-Mościcach. Centrum Sztuki Mościce, będące organizatorem lokalnej kultury wróciło do organizacji „Urodzin Mościc” w ramach, których organizowane są wydarzenia dotyczące dziedzictwa Mościc. Ta sama instytucja rozpoczęła również organizację wykładów dotyczących historii samej dzielnicy. Wyraźne zwiększenie zainteresowania Mościcami nie przełożyło się na stworzenie konkretnych strategii i standardów zarządzania modernistycznym dziedzictwem.

Istotnym działaniem związanym z zarządzaniem dziedzictwa Mościc byłoby stworzenie strategii zarządzania dziedzictwem, które uwzględniałoby podsumowanie ochrony zabytków z uwzględnieniem propozycji kolejnych wpisów do Rejestru Zabytków, jak i uzupełnianiem ochrony przez wprowadzanie zmian w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego. Istotne byłoby uwzględnienie odpowiedniej ochrony zabudowy wielorodzinnej z lat 30. XX wieku, jak i ochrony osiedla na osi południowej. Rozwiązania prawne powinny zostać uzupełnione przez poradniki dobrych praktyk dotyczące zachowania modernistycznych domów jedno i wielorodzinnych.

Niemniej ważne od działań dotyczący ochrony i opieki nad zabytkami jest kwestia popularyzacji wiedzy na temat Mościc. Te działania mogłyby zostać wzmocnione przez uwzględnienie aktywnych lekcji historii w tarnowskich szkołach, opracowywania nowych, łatwo dostępnych materiałów czy kontynuacją organizowania wydarzeń takich jak „Urodziny Mościc”.

Badania społeczne w kontekście Ochrony Dóbr Kultury mogą być nie tylko formalnością, ale źródłem wiedzy pozwalającym na rozpoznanie nastrojów społecznych, od których często zależy kwestia zaangażowania i rozwoju procesu ochrony i opieki nad zabytkami. Partycypacja osób bez wiedzy i doświadczenia w zakresie ochrony zabytków nie powinna wykluczać wzięcia pod uwagę ich spostrzeżeń, a także pomysłów.

Zaangażowanie społeczne w ochronę zabytków kojarzymy zazwyczaj z funkcjonowaniem rozmaitych organizacji pozarządowych. Badanie przeprowadzone w Mościcach wykazuje istotny potencjał partycypacji społecznej w działaniu, bez zinstytucjonalizowanych form aktywności danej społeczności. Ankieta przeprowadzona przez autora artykułu nie była badaniem autoryzowanym ani zleconym przez decydentów — powstała wyłącznie z powodu dociekań własnych i fascynacji lokalnym modernizmem. Jednocześnie może posłużyć do pracy nad odpowiednim wykorzystaniem potencjału dziedzictwa Mościc. Dla wzmacniania i ukierunkowania systemowych działań ochronnych warto sięgać po tego typu rozpoznanie nastrojów.

Bibliografia

Bochenek W. (2012). *Dziedzictwo Mościc: badanie społeczne na temat postrzegania, ochrony, atrakcyjności i jego udostępniania*, Kraków [Praca licencjacka niepublikowana].

Bułdys B. (2010). Fenomen Mościc: architektura przedwojennej dzielnicy przemysłowej, *Rocznik Tarnowski* (15), 87-99.

Bułdys B. (2013). Mościce: U progu nowoczesności, [w:] A. Szczerski (red.) *Modernizmy* (1) 223-236.

Bułdys B. (2013). Dyrektorówka: W cieniu fabryki, *Rocznik Tarnowski* (18), 131-142.

Bułdys B. (2016). Kościół w Mościcach: W cieniu fabryki, *Rocznik Tarnowski* (21), 133-144.

Kieroński R., Noga R. (2011). *Tarnowski sport od A do Ż*, Tarnów: Wydawnictwo Scan.

Kobyliński Z., Paczuska A. (2007). Poglądy młodzieży liceów warszawskich na temat zabytków: czy teorie konserwatorskie są zgodne z oczekiwaniami społecznymi, *Ochrona Zabytków* (2), 81-92.

Kozioł A., Trelka M., Florjanowicz P. (2013). *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Kozioł-Słupska A., Badeńska-Stapp M., Fogel A. (2022). *Dziedzictwo kulturowe w rewitalizacji. Praktyczny poradnik*, Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Kwietowicz M. (2020). Dworzec PKPP / Tarnów, *Architektura Murator* (313), 74-75.

Lubaś A. (1973). *Świerczkowiacy: X lat*, Tarnów-Mościce.

Obłąkowska-Kubiak K. (2017). Postawy społeczeństwa polskiego wobec zabytków i polityki ich ochrony w świetle badań ankietowych, *Ochrona Zabytków* (1), 239-267.

Pawlina P. (2007). *Rzeczpospolita Mościcka. 80 lat tarnowskich Zakładów Azotowych (1927-2007)*, Tarnów: Zakłady Azotowe w Tarnowie-Mościcach SA.

Smoła M. (2012). *Fabryka. Dokument dziejów*, Tarnów: Wydawnictwo Azoty Tarnów.

Szmygin B., Fortuna-Marek A., Siwek A. (2020). Plan Zarządzania w ochronie miasta historycznego – założenia i kluczowe działania w Planie Zarządzania Starego Miasta w Zamościu, *Ochrona Zabytków* (2), 129-162.

Świerczkowiacy, <http://www.swierczkowiacy.pl/1,o-zespole.html> [dostęp: 03.08.2023].

Tarnów. 1000 lat nowoczesności. (2010). Łączyńska-Widz E., Radziszewski D. (reds.) Tarnów.